

Ks. prof. zw. dr hab. Józef Pater
ul. Św. Józefa 1/3
50-329 WROCLAW

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr. lic. Marcina Potyczki pt.: *Eucharystia w nauczaniu św. Jana Chryzostoma*, Wrocław 2017, ss. 268, napisanej pod kierunkiem ks. prof. zw. dr. hab. Józefa Swastka

1. Problematyka, temat i metoda rozprawy

Św. Jan Chryzostom uznawany jest za jednego z największych Ojców Kościoła Wschodniego. Należy bowiem do czterech wielkich doktorów Kościoła tradycji bizantyjskiej, obok św. Bazylego, Grzegorza z Nazjanzu i Atanazego Wielkiego. Odznaczał się wyjątkową elokwencją, stąd został nazwany Chryzostomem, czyli Złotoustym, a przy tym był niezwykle uzdolnionym i płodnym pisarzem. Jego spuścizna piśmiennicza jest o wiele bogatsza niż wszystkich pozostałych pisarzy wschodnich. Pozostawił po sobie 17 traktatów, ponad 700 autentycznych homilii, komentarze do Ewangelii św. Mateusza i pism św. Pawła (Listy do Rzymian, do Koryntian i do Efezjan), do Listu do Hebrajczyków oraz 241 listów. Stąd też na Zachodzie dorównuje mu tylko św. Augustyn. Pewien anonimowy kopista napisał nawet, że "dzieła Chryzostoma przenikają całą kulę ziemską niczym przeszywające niebo błyskawice". Jeśli chodzi o treść tych pism, to stanowią one bogaty materiał nie tylko dla teologów, lecz także dla historyków kultury. Pamiętać jednak należy, że Jan był przede wszystkim kaznodzieją i duszpasterzem praktykiem. Przekazywał tradycyjną i pewną naukę Kościoła w epoce teologicznych kontrowersji, wywołanych zwłaszcza przez arianizm negujący bóstwo Chrystusa. Kazania Złotoustego, które często trwały dwie godziny, zapewne nie męczyły jego słuchaczy, gdyż podejmował w nich zazwyczaj aktualną i interesującą tematykę. Ożywiały je także po mistrzowsku wplecione w nie barwne obrazy, porównania i dygresje¹.

Autor rozprawy mgr lic. Marcin Potyczka podjął stosunkowo trudny, ale jak najbardziej uzasadniony i niezwykle ważny temat, dotyczący Eucharystii w nauczaniu św. Jana Chryzostoma. Eucharystia bowiem od samego początku była centralnym punktem życia religijnego Kościoła i miała szczególne znaczenie pośród wszystkich innych sprawowanych w liturgii sakramentów. W związku z tym na jej temat wypowiadało się wielu Ojców Kościoła

¹ B. Altaner, A. Stuiber, *Patrologia*, Warszawa 1990, s. 435.

i starożytnych pisarzy, a wśród nich także św. Jan Chryzostom, którego ze względu na liczbę poświęconych tej Tajemnicy kazań i okolicznościowych pism nazwano Doktorem Eucharystii². Niestety, jak zauważył Autor rozprawy, mimo bogactwa Chryzostomowych tekstów dotyczących Eucharystii i mimo nadania mu tak zaszczytnego tytułu jak *Doctor Eucharystiae*, w języku polskim, poza drobnymi artykułami, nie powstało dotychczas obszerniejsze opracowanie, w którym w sposób dostateczny i wyczerpujący omówiono by naukę św. Jana Chryzostoma o Eucharystii³. A przecież, zdaniem Autora rozprawy, "Eucharystia była dla Złotoustego źródłem wszelkiej działalności", gdyż tematyką eucharystyczną przepojone były jego homilie, katechezy, mowy i komentarze egzegetyczne (Wstęp s. 2).

Zauważając ten niedostatek badań, P. Marcin Potyczka postanowił omawianą tu rozprawą istniejącą lukę w jakiejś mierze wypełnić oraz zachęcić innych do dalszego zgłębiania tej "wielkiej Tajemnicy naszej wiary" w nauczaniu Złotoustego. Pewną zachętą do podjęcia tej problematyki przez Doktoranta były również List papieża Benedykta XVI wydany z okazji 1600 rocznicy śmierci św. Jana Chryzostoma oraz środowe katechezy papieskie wygłoszone w roku 2007 (Wstęp s. 2).

Biorąc pod uwagę temat rozprawy, jak również bogactwo materiału, jakie niesie w sobie twórczość św. Jana Chryzostoma, podkreślić należy, że Autor podjął zagadnienie bez wątplenia godne rozprawy doktorskiej. Przy czym, jak sam stwierdza, głównym celem dysertacji ma być przede wszystkim "odpowiedź na pytanie o znaczenie Eucharystii w nauczaniu św. Jana Chryzostoma", a nie - jak sugeruje tytuł rozprawy - refleksja o Eucharystii w nauczaniu Złotoustego w ogóle. W tym sensie sam zakres badań i tematyka rozprawy zostały nieco zawężone. Ale Autor w dalszej części wstępu mówiąc o zastosowanej metodzie historyczno-analitycznej i syntezie zgromadzonego materiału zaznacza, że "synteza zgromadzonego materiału pozwoli na wyciągnięcie interesujących nas wniosków o Eucharystii w nauczaniu Antiocheńczyka". Tak więc zapowiedź tematu podjętych badań i zastosowanej metody, wymagają pewnego uściślenia i większej precyzji.

² H. Pietras, Jedność wspólnoty kościelnej jako owoc Eucharystii w nauczaniu pierwszych Ojców, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, t. 19/20, 1986-87, s. 9.

³ Zob. m. in. Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła nauczają o Eucharystii. Wybór i opracowanie M. Starowiejski, Kraków 1987, a zwłaszcza B. Częsz, Eucharystia w nauczaniu Jana Chryzostoma, *Teologia Patrystyczna*, 5, 2008, s. 101 - 116.

2. Struktura i treść rozprawy

Rozprawa doktorska mgr. lic. Marcina Potyczki obejmuje 268 stron wydruku komputerowego formatu A4 i składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, wykazu zastosowanych skrótów, bibliografii i spisu treści.

Struktura pracy jest zatem klasyczna. Podział na rozdziały i punkty jest uzasadniony zarówno od strony merytorycznej, jak i metodologicznej. Poszczególne rozdziały wzajemnie się dopełniają, co pozwoliło Autorowi w sposób logiczny i wyczerpujący przedstawić problematykę określoną tematem recenzowanej rozprawy.

Rozpoczynający recenzowaną dysertację Wstęp (s. 2 - 4) zawiera wprawdzie, wymagane przez rygory metodologii pracy naukowej, podstawowe elementy, ale są one zbyt lakoniczne i tym samym nie odzwierciedlają w pełni oczekiwanej treści. Na początku Autor zarysował w kilku zdaniach, co będzie przedmiotem jego rozprawy, a więc - Eucharystia w nauczaniu św. Jana Chryzostoma, zwanego w literaturze patrystycznej Doktorem Eucharystii. Następnie zasygnalizował potrzebę badań nad wspomnianą problematyką, niezwykle istotną i ważną, która jednak w polskiej literaturze przedmiotu jest nadal niedostatecznie obecna. Wymienił też wykorzystane materiały źródłowe, zaprezentował zastosowaną metodę badawczą oraz w największym skrócie opisał strukturę i treść pracy.

W pierwszym rozdziale, zatytułowanym "Biogram św. Jana Chryzostoma" (s. 5 - 33), znalazły się zagadnienia związane z życiem i działalnością Złotoustego, a więc z jego młodością i posługą diakońską, kapłaństwem w Antiochii i biskupstwem w Konstantynopolu. Omawiając poszczególne etapy życia Świętego, Autor rozprawy przytoczył także jego krótkie wypowiedzi na temat Eucharystii, jakie wygłosił przy okazji uczestnictwa w sprawowanej przez biskupa liturgii bądź z racji przewodniczenia jej w przypadkach nieobecności biskupa i zastępowania go wówczas w roli kaznodziei.

W drugim rozdziale, nawiązującym już bezpośrednio do tematu rozprawy, zatytułowanym "Istota Eucharystii" (s. 34 - 73), M. Potyczka, w kontekście nauczania starożytnego Kościoła, przytoczył wypowiedzi św. Jana Chryzostoma podkreślające paschalny wymiar Eucharystii, uobecniającej wydarzenia z Wieczernika, Jej dziękczynny charakter oraz to, że jest Ona źródłem prawdziwej radości dla tych, którzy w Niej uczestniczą.

Rozdział trzeci, poświęcony "Warunkom udziału w Eucharystii" (s. 74 - 141), zawiera wypowiedzi św. Jana Chryzostoma dotyczące warunków przystępowania wiernych do Eucharystii oraz Jej właściwego szafarza. A więc do Eucharystii, zdaniem Złotoustego, należy przystępować z gorliwością, szacunkiem i godnie. Pełne zaś uczestnictwo w Niej umożliwia chrzest. Przed

udziałem w Eucharystii czasem zachodzić może także konieczność pokuty, którą należy wypełnić. Właściwym zaś szafarzem Eucharystii jest oczywiście prezbiter.

W rozdziale czwartym (s. 142 - 232) Autor rozprawy omówił "Owoce Eucharystii", o jakich wspomina św. Jan Chryzostom w swych kazaniach i pismach. I tak zdaniem Złotoustego Eucharystia jednoczy członków Kościoła ze sobą nawzajem i z Chrystusem, wzbudza troskę o potrzebujących, zachęca do świadczenia miłosierdzia i jałmużny, służy pomocą w walce z grzechem oraz umacnia życie rodzinne.

W zakończeniu (s. 233 - 236) Autor w kilku zdaniach przypomniał raz jeszcze, że celem jego rozprawy było przedłożenie nauki św. Jana Chryzostoma o Eucharystii, zawartej w jego kazaniach, komentarzach i pismach polemicznych, a zwłaszcza w jego postawie osobistej - czci dla tej Wielkiej Tajemnicy wiary zarówno w czasie sprawowanej liturgii, jak też w indywidualnej adoracji. Wiadomo bowiem, że w roztrząsaniach teologicznych najwcześniej dyskutowaną kwestią była substancjalna obecność Chrystusa pod postaciami chleba i wina, następnie rozważano prawdę o tym, że Jezus jest pokarmem – Chlebem życia, a dopiero później podjęto zagadnienie ofiary.

3. Dobór źródeł i bibliografia

Recenzowana praca mgr. lic. Marcina Potyczki powstała na podstawie stosunkowo szerokiej bazy źródłowej, co dobrze ilustruje zestawiona bibliografia (dzieła św. Jana Chryzostoma w liczbie 76 i opracowania w liczbie 277) oraz sporządzone przypisy w liczbie 927. Wykazane źródła to głównie dzieła św. Jana Chryzostoma przetłumaczone na język polski i opublikowane w polskich seriach wydawniczych, takich jak: Biblioteka Ojców Kościoła, Ojcowie żywi, Pisma Ojców Kościoła, Pisma katechumenatu. Ważną częścią materiału źródłowego dla Autora rozprawy były także tłumaczenia homilii, mów i komentarze św. Jana Chryzostoma, zamieszczone w publikacjach okolicznościowych. Nieocenioną wprost pomocą stały się dla Autora rozprawy i artykuły na temat życia i nauczania św. Jana Chryzostoma autorów polskich.

Szereg opracowań wymienionych w bibliografii nawiązuje wprost do tematu recenzowanej rozprawy oraz do jej niektórych rozdziałów i punktów. Tytułem przykładu wymienię tu tylko niektóre pozycje bibliograficzne, pomocne Autorowi w przygotowaniu rozprawy, o czym sam wspominał we Wstępie: J. Czerski, *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma. Wprowadzenie liturgiczno-biblijne do liturgii eucharystycznej Kościoła Wschodniego*; B. Częsz, *Eucharystia w nauczaniu św. Jana Chryzostoma*; W. Kania, *Doktor*

Eucharystii św. Jan Złotousty; H. Paprocki, *Mysterium Eucharystii. Interpretacja genetyczna liturgii bizantyjskiej*; H. Pietras, *Jedność wspólnoty kościelnej jako owoc Eucharystii w nauczaniu pierwszych Ojców*; P. Szczur, *Modlitwa liturgiczna w Kościele bizantyjskim. Refleksja nad Boską Liturgią Świętego Ojca naszego Jana Chryzostoma* i tegoż, *Komunia Boga z człowiekiem w nauczaniu św. Jana Chryzostoma*.

Doktorant miał więc do dyspozycji pewne wzorce, a nawet w jakimś stopniu zbliżone do jego przedsięwzięcia intelektualnego opracowania, które wykorzystał właściwie w swojej pracy. W sumie przyznać należy, że zestawienie bibliograficzne jest w miarę odpowiednie i wyczerpujące. Autor dysertacji wspominał też o "obszerności dzieł Chryzostoma, które zajmują 18 tomów *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* A. P. Migne'a". Rodzi się tu zatem pytanie, czy Doktorant się z nimi zapoznał.

4. Ocena formalna

Jak już wspomniano wcześniej, recenzowana rozprawa doktorska stanowi ciekawe studium dotyczące niełatwego przecież i nadal różnie ujmowanego problemu, jakim jest Eucharystia w nauczaniu św. Jana Chryzostoma. Z lektury rozprawy jasno wynika, że Marcin Potyczka, aby uzasadnić swoje wywody na podjęty temat, starał się zebrać wiele cennego materiału źródłowego z licznych, jak wspomniano wyżej, wypowiedzi św. Jana Chryzostoma przetłumaczonych na język polski oraz materiału opisowego, zawartego w opracowaniach znanych patrologów polskich, uchodzących za autorytety w tej dziedzinie naukowej. Można zatem powiedzieć, że baza źródłowa rozprawy jest w miarę możliwości odpowiednia i wystarczająca, by wykonać zadanie, jakie postawił przed sobą Autor recenzowanej tu pracy.

Od strony formalnej omawiana rozprawa jest w zasadzie dobrze przygotowana. Opinia ta dotyczy zarówno układu rozdziałów i podrozdziałów, logiki i jasności wywodu, jak też sposobu cytowania oraz zastosowanych przypisów i odnośników. Autor podzielił każdy z czterech rozdziałów na odpowiednie punkty. Przy czym trudno było silić się tutaj na jakieś dokładnie założone proporcje, gdyż o nich praktycznie przesądzała zróżnicowana ważność poszczególnych zagadnień i rozległość zebranego materiału źródłowego. Wprawdzie łacińska sentencja *Bene docet, qui bene distinguit* zachęca, by całość materiału dobrze podzielić, ale nie zmusza bynajmniej do zachowania zbyt sztucznie nierzadko narzucanej sobie przez piszących partycji tekstu.

Nie wiadomo jednak, dlaczego Autor posłużył się w rozprawie czasem teraźniejszym historycznym (*praesens historicum*), to znaczy użył gramatycznego czasu teraźniejszego dla

oznaczenia czasu przeszłego. Ta forma jest wprawdzie dopuszczalna, ale korzystniej byłoby opisać tak odległe wydarzenia w czasie przeszłym dokonanym. I tak Doktorant napisał, że "św. Jan Chryzostom rodzi się najprawdopodobniej w 349 r." zamiast "urodził się" (s. 5); albo "Libaniusz (...) ma wykrzyknąć: Wielkie nieba (...)", zamiast "miał wykrzyknąć (...)" (s. 5). Czy: po śmierci ojca "o wychowanie Jana dba więc jego matka" (s. 5). Są też w rozprawie potknięcia stylistyczne i literowe. Przykładowo: o mnichach i pustelnikach - "Każdy z nich ma swoją chatkę, noc i większość dnia spędzając w samotności" (s. 7) . Albo: mnisi "tkają materiały"; lepiej by było: "tkają płótna", a właściwie - "tkali płótna" (s. 8). Przykłady innych niepoprawnych zdań: "Kelly utrzymuje, że biskupia nominacja była dla Jana zaskoczeniem a święcenia udzielone po porwaniu z Antiochii" (s.13, przypis 46). "Na wzór św. Pawła Złotousty zachęca, aby tych, którzy mają upodobanie w teatrze, nie gościć w domu, nie dzielić stołu i nie przebywać na rynku" (s. 71).

Są też błędy literowe i leksykalne. Np.: "fakcji" zamiast frakcji (s. 13); "Nie znaczy to, że Jan nie przejmuje się życiem duchownym Gotów", zamiast "duchowym" (s. 22) . Autor użył też określenia "homilie antyanomejskie" zamiast napisać wprost "antyarzańskie" (s. 10).

4. Ocena merytoryczna

Sygnalizowane powyżej usterki pokazują, że napisanie rozprawy o Eucharystii w nauczaniu św. Jana Chryzostoma nie należało do przedsięwzięć łatwych. Jednakże głębsza lektura rozprawy pozwala jasno dostrzec, że P. Marcin Potyczka w miarę możliwości dobrze rozeznaje się w materiale źródłowym i literaturze przedmiotu. Można też przyjąć, że jasno sformułował problem swej pracy i konsekwentnie dążył do jego rozwiązania. Także konstrukcja jego dysertacji, zdeterminowana przyjętym z góry chronologiczno-tematycznym i przedmiotowym zakresem badań, jest poprawna i jako taka nie budzi większych zastrzeżeń. Dokonane zaś ustalenia naukowe wzbudzają zaufanie przygotowanego czytelnika.

Jak wspomniano wyżej, Autor rozprawy w swych badaniach oparł się głównie na materiale źródłowym, zwłaszcza na kazaniach, katechezach, mowach apologetycznych i komentarzach egzegetycznych św. Jana Chryzostoma. Dzięki temu, recenzowana praca staje się kolejną cenną podstawą dokumentalną, z której w przyszłości korzystać mogą zarówno teologowie, jak i historycy, pastorałści, socjologowie czy liturgiści. Prezentowaną rozprawę doktorską należy uznać za pracę oryginalną i ważną dla historii oraz dziejów myśli Kościoła starożytnego.

5. Wnioski końcowe

Wytknięcie drobnych braków i niedociągnięć recenzowanej dysertacji czy wskazanie w niej obszarów dyskusyjnych w żadnym wypadku nie mogą przeważać uznania dla pozytywnego wkładu tej pracy w dorobek poznawczy nauki. Autor w swej rozprawie doktorskiej potwierdził, że wystarczająco opanował warsztat pracy badawczej, że posiadał odpowiednią wiedzę na podjęty temat i że umie trafnie formułować praktyczne wnioski. Recenzowana rozprawa stanowi samodzielne i poważne osiągnięcie naukowe, odpowiadające wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim. Stąd przedstawioną rozprawę uznaję za wystarczającą, by dopuścić mgr. lic. Marcina Potyczkę do jej publicznej obrony.

Wrocław, 15 listopada 2017 r.

Ks. prof. zw. dr hab. Józef Pater